

סקירת ספרות: "ריבונות בזעיר אנפין: מובלעת הר הצופים 1948–1967" ליפעת וייס

מחבר: יאיר אבן

מקור: "יסודות", גיליון 8 | גיליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2025

סקירת ספרות

הר הצופים בידינו?

על ספרה של יפעת וייס, "ריבונות בזעיר אנפין"

יאיר אבן

א. 19 שנים, 5 דקות

"יסע מהר ואל תעצור", פקד הקצין על נהג הגיפ המצויד בתול"ר (תותח ללא רתע), והוסיף, "אם יהיה צורך - אני כבר אלחם". הקצין - רס"ן דורון מור, סמג"ד 66 בחטיבת הצנחנים במילואים 55 - הצטייד בחופזה במחסניות וברימונים. הנהג מיהר לעשות כמצוותו, סחט ללא רחם את דושת הדלק, בעוד מור נאחז בכל כוחותיו בדופנות הגיפ פן יעוף ממנו בעת ששעט במעלה הדרך אל ההר.

חמש דקות קודם לכן, ביומה השני של מלחמת ששת הימים, שהה מור במלון "אמבסדור" שבשכונה הירושלמית שיח' ג'ראח, שיממה קודם עדיין הייתה בשליטת ממלכת ירדן. שעות אחדות חלפו מאז סיים לפנות מגבעת התחמושת את חללי יחידתו ופצועיה הרבים לאחר קרב עקוב מדם. בעודו נערך לפקד על הגדוד עד חזרת מפקדו, הגיח לפתע גיפ ועליו שלושה נוסעים ונעצר בפתח המלון. השעה הייתה 12:20 לערך, ואחד מנוסעי הגיפ פנה אל רס"ן מור ואמר כי נוסעיו ממהרים מאוד להגיע להר הצופים, מרחק

של כשש מאות מטרים. שלושת נוסעי הגיפ היו מפקד פיקוד המרכז אלוף עוזי נרקיס, שר הביטחון משה דיין וראש אג"ם אלוף עזר ויצמן, שדמותו הארוכה התנשאה במושב האחורי.¹

מור השיב לאלוף נרקיס כי הציר להר־הצופים עדיין לא טוהר, וכי גדוד 66, שחטיבתו יועדה על פי תוכניות צה"ל למהר ולחבור אל מובלעת הר־הצופים, כלל לא הגיע למקום מפני שלא נפקד לעשות זאת; דבר שבוודאי היה ידוע לאלוף נרקיס. "טהר לנו אותו!", פקד בתגובה האלוף נרקיס על הסמג"ד מור והאיץ בו לצאת לדרך. מכיוון שלא נמצא לידו כוח זמין, עט רס"ן מור על גיפ תול"ר אחד מבין השניים שחנו במקום, נטל עימו מחסניות ורימונים ופקד על הנהג "לטוס" אל ההר. לא חלפו חמש דקות מרגע הגעת הגיפ עם שלושת הבכירים עד שרס"ן מור הגיע אל מחסום צה"ל שבפתח מובלעת הר־הצופים. שם נפלו על צווארו בשמחה אדירה חיילי כוח צה"ל המבודד שאיישו את המחסום ומיהרו מייד לפרקו.²

דיין, ויצמן ונרקיס עלו על גג הספרייה הלאומית ששכנה בקמפוס האוניברסיטה העברית - שני מוסדות שהושבתו ממלאתכם על ההר קרוב לעשרים שנה - כדי לדון בהמשך המערכה ובשחרור העיר העתיקה שנשקפה היטב לעיניהם.³ דיין דחה את בקשת נרקיס לתקוף מייד את העיר העתיקה ודבק בתוכנית המלחמה, שקבעה כי יש לכתר את העיר טרם כניסה אליה. ואכן, שחרור הר־הצופים, ששמו ניתן לו על שום היותו מקום הצפייה אל בית המקדש, קדם לשחרור הר־הבית. רק למחרת, שבעה ביוני, בשעה

¹ יוסי לנגוצקי, "להציל את הר הצופים: האם ביצעה חטיבה 55 במלחמת ששת הימים את משימת החבירה להר־הצופים?", **יסודות** (6, 2024): 11-65, עמ' 44. מבוסס על מכתבו של מור ללנגוצקי, 29 באוקטובר 2007.

² לתיאור אחר, שאינו מבוסס על עדות רס"ן מור אלא על זיהוי של תצפית, שלפיו את הגיפ ליווה זחל"ם, ראו: יאיר פז, "עולים ויורדים בו": הזיקה הסמלית-פוליטית להר הצופים ולקמפוס האוניברסיטה העברית בתקופת המובלעת, 1948-1967, **קתדרה** (163, ניסן תשע"ו): 69-104, עמ' 70. מבוסס על ספרו של העיתונאי מרדכי גילת, **הר הצופים** (רמת גן: מסדה, 1969), 135-136. גילת שירת ביחידת מצוף 247 על הר־הצופים לפני המלחמה.

³ הספרייה הלאומית עקרה למרתפי מתחם טרה סנטה (בצומת הרחובות שדרות בן מימון וקרן היסוד, "כיכר פריז" בפי תושבי ירושלים), ואילו הקמפוס שכן בגבעת רם עד שלהי שנות השישים.

10:00 דיווח מח"ט 55 אל"ם מוטה גור: "הר הבית בידינו!"⁴ ומאז נאבקות ידינו לאחוז בהר.

כך, באופן זה, על דרך המקרה ובחטף, בתוך חמש דקות בצוהרי יומה השני של מלחמת ששת הימים, תמו תשע עשרה השנים שבהן ניסה האו"ם לאסור את הר־הצופים במובלעת מפורזת. זו חולקה בין ישראל לירדן תחת פיקוחו, כששטח הפקר חצץ ביניהן, והפכה, כמובן, לשטח מריבה. פרק חדש נפתח בתולדות ההר הגבוה מבין הריה של ירושלים, שלה מייחסות שלוש הדתות קדושה. מעל פסגת הר־הצופים החל נשקף נוף חדש-ישן שכליבו הולם מאבק עז, שסופו לא נראה באופק.

ספרה של יפעת וייס מתאר לפרטיהן את קורותיהן של תשע עשרה השנים שבהן התקיימה מובלעת על הר־הצופים, ממלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים. ספרה הוא הראשון שבוחן בזכוכית מגדלת, בהסתמך על ספרות עשירה ועל שפע מקורות ראשוניים, את תהליך הקמתם של מוסדות המדע והרוח היהודיים שעל הר־הצופים לפני קום המדינה ואת תהליך הקמת המובלעת. וייס מתארת ומסבירה את חשיבותה של המובלעת למדינת ישראל ואת מדיניותה בה, את מאבקה הדיפלומטי והצבאי לשמר את אחיזתה בהר ואת חילוקי הדעות הפנימיים בישראל, בתוך גופי הממשל השונים ובנים לבין רשויות האוניברסיטה. זאת, בניסיון שנועד, בראש ובראשונה, להחיל את ריבונות ישראל במקום מיוחד זה, שהיה גדוש בהיסטוריה מלאה השראה ונחשב במשך הדורות, וגם באותן תשע עשרה שנים, לבעל חשיבות אסטרטגית וצבאית רבה, שהייתה ברורה לכל.

ללא שליטה בהר־הצופים, הזהיר מפקד הלגיון הירדני גלאב את המלך עבדאללה, לא יוכל הלגיון להגן על ירושלים הערבית. אם חלילה יכבשו "היהודים" את הר־הצופים, הם יוכלו לצפות מפסגתו על כל עמק הירדן, על גשר אלנבי ועל הדרך העולה לעומק ירדן. על הממלכה למנוע מהיהודים להשתלט על ההר כדי להגן על הגדה המערבית של הנהר, סיכם המפקד

4 בעז זלמנוביץ' (עורך), **לכבוש את ההר: המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים** (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור; אמ"ץ-תוה"ד-המחלקה להיסטוריה; מושב בן-שמן: מודן, 2017), 259.

הבריטי.⁵ גם השגריר המערב־גרמני בירדן הסביר למשרד החוץ בבון, כי הר־הצופים יחד עם הר־הזיתים בדרומו מרכיבים את הרכס, שהשולט בו שולט בירושלים כולה.⁶

כריכת הספר ריבונות בזעיר אנפין ליפעת וייס, הוצאת מאגנס, 2025

ב. הר־הצופים בתוכניות המלחמה של צה"ל

כיצד קרה הדבר שצה"ל שחרר את הר־הצופים בדרך מקרית זו ולא במהלך צבאי מתוכנן? כיצד קרה שלאחר תשע עשרה שנים שבהן ניסתה ישראל להכיל את ריבונותה במקום, היא לא מיהרה אל ראש ההר? האם "שמירת הריבונות הישראלית במובלעת הר־הצופים" לא "הייתה עמוד התווך בתוכניות המבצעיות של צה"ל בירושלים" במשך אותן תשע עשרה

⁵ יפעת וייס, **ריבונות בזעיר אנפין: מובלעת הר הצופים 1948-1967** (ירושלים: מאגנס, 2025), 136, 139.

⁶ שם, 248. כך מסר במברקו השגריר המערב־גרמני ברבת עמון למשרד החוץ שבבון באפריל 1962.

שנים "מתום מלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים"⁷ האם ממשלת ישראל, לא רק צה"ל, לא ידעה היטב כי "המובלעת שימשה מעין 'מוצב חוץ' קדמי ומבודד של צה"ל ונחשבה טרף מפתה למחטף ירדני"? האם לא הייתה מובלעת זו "מקור מתמיד לדאגה במשך 19 שנים", שבמהלכן "השקיע צה"ל מאמצים רבים לביצור כושר העמידה של הכוח" הצבאי המוסווה ששהה בה "בידיעה ודאית שבצבא ירדן קיימות תוכניות אופרטיביות לכבוש אותו בהפתעה"⁸? אם כן, כיצד נערך צה"ל לסכל את תוכניות צבא ירדן ולהקדימן? מה היו תוכניותיו להשתלט על הר־הצופים במקרה מלחמה?

"בתוכניות המבצעיות נקבע כי צה"ל ישאף לחבור **מוקדם ככל האפשר למובלעת הר־הצופים**" כחלק ממהלך להכרעת צבא ירדן ולהשתלטות על יהודה ושומרון בתוך שלוש יממות. שאיפה זו גובתה ב"כמה תוכניות חבירה קרקעית" ואף מוסקת בשנים 1949-1967. תוכניות אלה נועדו "הן לחילוץ השיירה הדו־שבועית" שנעה מהעיר אל המובלעת, "הן לתגבור המובלעת לנוכח כוונות התקפיות של צבא ירדן" והן לתפיסת "השטח החיוני הר־הצופים - תל אל־פול" ורכס הר־הזיתים.⁹

מה אירע ברגע האמת, בשעת מלחמה, משהיה ידוע כבר בצוהרי 5 ביוני 1967 שהאיום מצבא ירדן על הר־הצופים קרוב מתמיד?¹⁰ האם צה"ל מיהר לחבור אל ההר בהתאם לתוכניותיו, או שחל בהן שינוי מחויב המציאות? הרי לצה"ל היה ידוע כבר בשעות הראשונות של המלחמה כי חטיבת השריון 60 הירדנית בפיקוד השריף זיד בן־שאַכר ושני גדודי החי"ר

7 כמובא אצל לנגוצקי, שם, 11. (הדגשת המילה "ריבונות" של מחבר סקירה זו).

8 שם, 14-15.

9 שם, 16. ההדגשות במקור. לנגוצקי הוסיף כי תוכנית הפריצה להר־הצופים התבססה על שתי חטיבות הרגלים הסדירות (35 ו־1), חטיבת השריון הסדירה (7) וחטיבת מילואים. להבקעה הקרקעית קדם ריכוך אווירי בן שעתיים. במסגרת ההכנות לפעולה עלו טייסי חיל האוויר בשיירות להר כדי לצפות על יעדי הריכוך שאת תקיפתם תרגלו פעמים רבות.

10 החשש בצה"ל לעתיד מובלעת הר־הצופים החל שבוע לפני פרוץ המלחמה בעקבות הכרזת ירדן שלא תאפשר את מעבר השיירה הבאה להר ב־7 ביוני. זאת בעקבות הסכם ההגנה שחתמה עם מצרים ב־30 במאי. בתגובה לכך, ובשל החשש הכבד שהשיירה תותקף, נערך פקמ"ז (פיקוד המרכז) וקיים סיור שטח בראשות מח"ט בהוראת המטכ"ל לקראת חילוץ השיירה. האלוף נרקיס הזהיר בדיון מטכ"ל יום לפני תחילת המלחמה מפני "מתקפה [ירדנית] על מובלעת הר־הצופים", וציין כי נפילתה תהיה "מכה חמורה לישראל". שם, 12, 24.

מחטיבה 29 שנפרסו לא הרחק מההר, באבו־דיס ואל־עזריה, איימו על הר־הצופים.¹¹ וכדי להציל את המובלעת המבודדת הורה המטכ"ל לשתי חטיבות מילואים – חטיבה 10 הממוכנת וחטיבה 55 – להגיע אליה.¹²

יתרה מכך, לשר הביטחון דיין ולרמטכ"ל רבין היה ברור באותן שעות כי המשימה הדחופה ביותר של צה"ל הייתה להציל את מובלעת הר־הצופים, ומשימה זו האפילה בחשיבותה ובדחיפותה על כל האיומים האחרים.¹³

מסיבה זו הורה האלוף נרקיס בשעות אחר־הצהריים למח"ט 55, אל"ם מוטה גור, לחבור להר־הצופים תוך כיבוש שיח' גיראח ובית הספר לשוטרים. האם ביטל מישו פקודה זו או שינה אותה? האם הדבר נעשה ברשות ובסמכות? האם לא נמסרה כלל מגור לפקודיו?¹⁴

נראה כי בפקודה שהוריד אל"ם גור למפקדי הגדודים בחטיבתו, שעתיים לאחר שקיבלה מנרקיס, לא נזכרה כלל משימה זו, ולכן צה"ל לא הגיע למובלעת הר־הצופים, עד שרס"ן מור הוביל אליה בצוהרי 6 ביוני את שר הביטחון דיין ואת האלופים ויצמן ונרקיס.¹⁵ הדרך שבה שחרר צה"ל את מובלעת הר־הצופים לא תאמה את תוכניותיו המקוריות וגם לא אפיינה

¹¹ זיד בן שאכר, בן־דודו של המלך חוסין, היה רמטכ"ל צבא ירדן (1972–1988) וראש ממשלה שלוש פעמים (1989, 1991–1993, 1995–1996). הוא מילא תפקיד מרכזי בשיחות השלום בין ישראל לירדן.

¹² קודם לכן, בשעה 12:00, לאחר שהחלו חילופי האש בהר־הצופים בשעות הבוקר המאוחרות, הורה המטכ"ל לפלוגת צוערים מבה"ד 1 להיערך לחבירה מוסקת להר־הצופים (מבצע "אקרובט") בשל החשש במטכ"ל שכוחות ירדניים אלה יכבשו את הר־הצופים. המבצע בוטל בהמשך.

¹³ לנגוצקי, 28.

¹⁴ משה נתן, מחבר הספר הראשון על הקרבות בירושלים, שאליו לא התייחס לנגוצקי במאמרו, כתב כי לגור אכן נאמר ביום הראשון של המלחמה "לפרוץ עם חטיבתו להר־הצופים דרך ביה"ס לשוטרים וגבעת התחמושת ולהתחבר עם הכוח השומר על המובלעת הישראלית, שנהפכה לעקב אכילס". גור "קיבל את המשימה אך ביקש מיוזמתו שינוי, שעתידי היה להתגלות כגורלי: להשתלט על אזור מוזיאון רוקפלר, כדי שבבוא הזמן תוכל החטיבה להיכנס מיד לעיר העתיקה, אם יתקבל מן המטכ"ל אישור כניסה כזו". נרקיס, לפי תיאור זה, נענה לבקשתו, ולכן הוחלט לכבוש את גבעת מלון אמבסדור בשיח' ג'ראח, שדרכה עובר הכביש להר־הצופים. כיבושה "כך סוכם, יאפשר בעת הצורך להסתער מיד על ההר עצמו". משה נתן, **המלחמה על ירושלים** (תל אביב: הוצאת אותפז, מהדורה שביעית נובמבר 1968), 119–120. לפי תיאור זה, גור פעל בסמכות, והכוח שהגיע למלון אמבסדור נשלח לשם כמתוכנן, מוכן "**בעת הצורך** להסתער **מיד** על הר־הצופים". תיאור זה מסביר מדוע נמצא רס"ן מור בצוהרי 6 ביוני במלון אמבסדור מבלי שנפקד לנוע להר־הצופים.

¹⁵ נרקיס נתן את הוראתו בשעה 15:05 לערך במפקדת הפיקוד ברמלה.

את מדיניותה של ישראל כלפי המובלעת. למרות חילוקי הדעות שהתגלעו מדי פעם בין צה"ל למשרד החוץ, ישראל ניסתה להחיל את ריבונותה במקום ולחדש את עבודת מוסדותיה שעל ה־הצופים, אך ללא הצלחה.

כיצד הוקמה מובלעת ה־הצופים, מה הייתה מדיניותה של ישראל במשך תשע עשרה שנות קיומה, מה היו המוסדות שאת עבודתם שאפה לחדש ומדוע הוקמו דווקא על הר זה? כיצד ומול מי פעלה ישראל כדי להחיל את ריבונותה, מה היו האתגרים שניצבו בפניה, וכיצד הוכתר מאבקה? על כל אלה השיבה פרופ' יפעת וייס במחקר חלוצי ומעמיק שערכה במשך עשור וששמו - **"ריבונות בזעיר אנפין: מובלעת ה־הצופים 1948-1967"**. מחקר המעורר מחשבות על עתיד ירושלים ועל ריבונות ישראל בה ובהריה, על מידת הכרת העולם בריבונותנו בעיר ועל היום שבו תחדל העיר, ובעיקר אגנה המקודש, להיות מקור למלחמה.

ג. ה־הצופים והתנועה הציונית - ההתחלה

ההתחלה נראתה מבטיחה. בשנת 1912 רכשה ההסתדרות הציונית מכומר אנגלי את הקרקע שעליו ניצבה אחוזתו בפסגת ה־הצופים, וממנה, כך מצאה וייס, נגלה לעיניו "המראה הנשגב והנהדר ביותר בעולם".¹⁶ שנה לאחר מכן יזם הקונגרס הציוני העולמי ה־11 את הקמת האוניברסיטה ומינה את מר חיים ויצמן להפוך את החזון למציאות,¹⁷ משימה שארכה תריסר שנים.

"בית שלישי" כינה ויצמן את האוניברסיטה במכתב לרעייתו וַרָה, "מקדש שלישי" ראה בו "אחד העם" ביום חנוכתה בשנת 1925, לפני מאה. דבריהם ודברי מרבית הנואמים בטקס החנוכה העידו, כי "עומס המאווים הדתיים והמשיחיים שהוטלו על המפעל התרבותי המחולן היה ללא ספק עצום". התרוממות רוח מתחילת שיבת היהודים אל ה־הצופים נשבה גם מנאומו של ארתור ג'יימס בלפור. "מה־הצופים", הזהדו דבריו

16 וייס, 4. כך תיאר זאת הכומר ג'ון גריי היל.

17 חיים ויצמן, לימים נשיאה הראשון של מדינת ישראל (1948-1952), היה דודו של אלוף עזר ויצמן, הנשיא השביעי של מדינת ישראל (1993-2000) ומפקדו השישי של חיל האוויר (1958-1966), תפקיד שבו כיהן יותר מכל מפקדי החיל.

בעת חנוכת האוניברסיטה, "ניהל מהרסה הרומאי של ירושלים את המצור" שהביא לחורבנה ולגלות בת אלפיים שנה, ושאותה שואפים כעת מקימי האוניברסיטה לסיים. האם מהר זה, שממנו החל החורבן, בחרה התנועה הציונית לחדש את ריבונות ישראל בהקמת מוסד כאוניברסיטה העברית ובה בית הספרים הלאומי? לאמיתו של דבר, מבהירה וייס, רכישת הקרקע מהכומר האדוק לא הייתה אלא "תוצר מקרי של היצע וביקוש בשוק הנדל"ן המקומי".¹⁸ "תוצר מקרי" זה של הקמת "בית שלישי" דומה לדרך המקרה שבה הוביל רס"ן מור את דין, נרקיס וויצמן אל הר־הצופים בצוהרי 6 ביוני 1967. לא הייתה זו הפעם האחרונה שבה הביאו שיקולים גשמיים מעין אלה, על דרך המקרה, לבחירת הר־הצופים כמקום משכנו של מוסד חשוב.

לשלל נאומי הברכה לרגל חנוכת האוניברסיטה לא שכחה וייס לצרף את ברכתו של זיגמונד פרויד, שבשל בריאותו נבצר ממנו להגיע לירושלים. בברכה ששלח לרגל המאורע שילב חוקר הנפש לקח היסטורי ואזהרה לעתיד: "ההיסטוריונים", הם ולא אחרים, "לימדו אותנו כי אומתנו הקטנה עמדה בהרס עצמאותה כמדינה רק משום שהעבירה את כובד משקלה לערכים הנשגבים ביותר לנכסיה הרוחניים, לדת שלה, ולספרותה [הדתית]".¹⁹ התוכל האוניברסיטה העברית ממשכנה בהר־הצופים, למנוע את הישנות ההיסטוריה? האם תהיה לכך הסכמה בקרב הציבור היהודי החי בארץ ישראל? המתגורר בירושלים? המקים את האוניברסיטה עצמה?

מחלוקת עמוקה ניכרה כבר מראשית ימיה של האוניברסיטה בין נשיאה הראשון הרב יהודה לייב מאגנס לבין מנהיגי התנועה הציונית. מאגנס וכמה מראשי האוניברסיטה העברית לא תמכו בשאיפה להקים מדינה יהודית עצמאית וריבונית בארץ ישראל ולא במאבק הכרוך בהקמתה - אלא במדינה דו־לאומית. "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי", ציטט מאגנס את הנביא זכריה בטקס פתיחת המכון למדעי היהדות ב־1924. "פסוק זה", ציינה וייס, "ביטא את מהותה של האוניברסיטה העברית כגולת הכותרת של הציונות הרוחנית, החותרת להקמתו של מרכז רוחני מעבר לסוגיית

18 שם, 4-5.

19 שם, 6.

הקיום המדיני ומחוצה לו". פסוק זה גם היה עדות לכישלונה ההיסטורי של הציונות הרוחנית ולחולשתה, או כדבריה של וייס, ספק אם אמירתו של מאגנס הייתה תקפה בתקופת המנדט, שהרי היא "התבטלה למעשה עם מימוש הריבונות היהודית בארץ ישראל".²⁰

אם נמצא לראשי האוניברסיטה דבר מה משותף בעל חשיבות עם התנועה הציונית לפני קום המדינה היה זה בהעדפתם את רכס הר־הצופים על פני העיר העתיקה מנימוקים שונים. במחצית השנייה של שנות השלושים של המאה שעברה, מצינית וייס, כבש לעצמו רכס הר־הצופים מעמד מרכזי בתודעה של המנהיגות הציונית ו"החל להאפיל על אתרי העיר בעלי קדושה דתית מובהקת". מעמד זה הושג הודות להתפתחותה של האוניברסיטה העברית ולעמידת שצפן לה ראשי הציונות במקום: "הר הצופים יהיה המרכז התרבותי של עם־ישראל עם אלפי סטודנטים ומאות פרופסורים", חזה בהתלהבות מנחם אוסישקין.²¹ לצד החזון התרבותי היה על מנהיגי היישוב להתמודד עם המציאות המתאגרת באותו זמן ובעיקר עם ועדת פיל שהמליצה, לצד חלוקת הארץ, להקים בירושלים ובסביבותיה מדינת מנדט בחסות בריטית. הצעה זו, גרסה ששרטטה בקווים גסים את עקרונות "החלטת החלוקה" שבאה לאחר עשור, חייבה את ראשי הסוכנות היהודית - יושב הראש בן־גוריון והנשיא ויצמן - להגיש הצעה נגדית שבה לא דרשו את העיר העתיקה. הסיבה לכך הייתה, ככל הנראה, חוסר סיכוי לקבלה, אך הם כן הקפידו לכלול את רכס הר־הצופים בחלק המערבי של ירושלים, שאותו ביקשו לצרף למדינה היהודית.

אולם לראשי האוניברסיטה העברית - שבשלב זה הייתה המוסד היחיד על ההר, שכן בנייתו של בית החולים "הדסה" לא נשלמה - היו שאיפות שונות בתכלית: הם רצו בעצמאות ובריבונות לאוניברסיטה העברית. עצמאות מהתנועה הציונית וריבונות על המוסד שבראשו עמדו. כאשר עמדה על הפרק שאלת הקמתה של מדינת ישראל, ניסה נשיא האוניברסיטה מאגנס להכריז על עצמאותה של האוניברסיטה העברית

20 שם, 87.

21 שם, 7-8. אברהם מנחם מנדל אוסישקין (1863-1941) היה מאבות הציונות ומראשיה בארץ־ישראל בשנות העשרים של המאה שעברה. מעמדו נחלש בשל יריבותו עם חיים ויצמן. כיהן כיו"ר קק"ל עד מותו, ולבקשתו נטמן בהר־הצופים.

ועל היותה "רס-פובליקה". "ב"ה", אמר בנאומו בפתיחת שנת הלימודים תש"ח, "יש באוניברסיטה העברית בארץ, עיר מקלט, היכל, מקדש מעט, מקום אחד... זוהי רס-פובליקה, גוף אוטונומי שעומד ברשות עצמו... אוניברסיטה שהיא אמנם חלק בלתי נפרד מחיי הציבור, אך היא נפרדת ופרושה מהציבור בזה שהיא אינה מוותרת... על חופש המדע, חופש המחשבה וחופש הדיבור בתוכה".²²

היה זה נאומו האחרון של מאגנס. התקוות שתלה בהיות האוניברסיטה רס-פובליקה, "גם אם היו תקפות למנדט, נגוזו בהישמע פעמי הריבונות". כך כתבה וייס ללא סייג ל"חופש המחשבה" בספרה שיצא לאור בהוצאת הספרים הנושאת את שמו של מאגנס. האתגר לקיומה וליצירתה של האוניברסיטה היה אחר, מידי ומוחשי, כפי שטענה וייס. "עם הכרזת תוכנית החלוקה ב-29 בנובמבר תם למעשה עידן האוטונומיה המוסדית שממנה נהנתה האוניברסיטה העברית בירושלים כ'אוניברסיטה של העם היהודי' בתקופת הישוב", אם-כי לא התנועה הציונית ושיאופותיה לעצמאות ולריבונות הייתה אחראית לכך. האחראית הייתה העצרת הכללית של האו"ם, שתמכה בהחלטת החלוקה שקבעה את המשטר המיוחד שייכון בירושלים, וכן מדינות ערב שסירבו לקבל החלטה זו. הן לא הסתפקו בסירובן זה אלא יצאו למלחמה, ובסופה נקבעו הסדרים אחרים בהסכמתן גם בהר-הצופים. אולם גם הסדרים אלה לא יושמו, והם היו נתונים במחלוקות חדשות ישנות. מחלוקות אלה מנעו את חידוש עבודת מוסדות המחקר והרפואה שעל הר-הצופים: האוניברסיטה העברית על מוסדותיה ושלל אוצרותיהם ובהם בית הספרים הלאומי, הגן הבוטני ובית החולים "הדסה", שגם הוא, כפי שתיארה וייס, הוקם על הר זה בדרך מקרה.

בשנת 1912, בצירוף מקרים עם רכישת חלקת האדמה שעליה הוקמה האוניברסיטה העברית, ייסדה הנרייטה סאלד את ארגון "הדסה" בארה"ב הרחוקה. שש שנים לאחר מכן החל הארגון בפעילותו הרפואית בארץ-ישראל. בשנת חנוכת האוניברסיטה העברית עלה לראשונה הרעיון להקים מרכז רפואי בירושלים, אך זה התמהמה שבע שנים, עד שבשנת 1932

22 שם, 13-14.

התקבלה ההחלטה להקימו. תחילה רצו יזמיו להקימו במרכז ירושלים, אך בשל עלויות הקרקע הגבוהות גנזו את תוכניתם. רק "לאחר משא ומתן ארוך עם שלטונות המנדט ולאחר שינויים והתאמות ביעוד הקרקע נפל הפור על ה־הצופים - שנבחר בזכות יופיו, עתודותיו הקרקעיות וקרבתו אל האוניברסיטה העברית".²³ כך, בדומה לשיקולים חומריים ומקריים שהביאו להקמת האוניברסיטה העברית על הר זה, הוחלט להקים גם את בית החולים "הדסה" לצידה.

בית החולים, שהיה גם בית חולים אוניברסיטאי, שגשג במהרה וישמו יצא למרחוק. לפני הקמת המדינה עבדו בו רופאים צעירים מביירות, וחוקרים צעירים ממצרים למדו בין כתליו. גם הסוכנות היהודית ראתה זאת בחיוב, וביקשה ללמוד מבית החולים על החולים הנכבדים הבאים אליו מרחבי האזור, בהם בני משפחת המלוכה הסעודית, כדי להסתייע בכך בפעילותה.²⁴ אולם חזונום ושאיוותיהם של ראשי המוסדות שעל ה־הצופים הועמדו בפני סכנה עם סיום המנדט, אימוץ החלטת החלוקה, מלחמת העצמאות והסדרי שביתת הנשק שנקבעו בין ישראל לירדן בסיומה. לא היה בכוחם להתמודד עם המציאות החדשה שנכפתה עליהם.

ד. הקמת המובלעת והירידה מההר

החלטת החלוקה, המלחמה שפרצה בעקבותיה וסיומה הזמני בהסכמי שביתת הנשק היו, לדברי מזכ"ל האו"ם הראשון טריגוזה לי, "המבחן הגדול הראשון" עבור הארגון החדש שבראשו עמד.²⁵ במבחן גדול זה נראה כי ירושלים הייתה השאלה שאת פתרונה התקשה האו"ם ליישם יותר מכול, אולי בשל ההסדר שאימץ לעיר ואולי בשל עבודת נציגיו. תוכנית החלוקה שהאו"ם אימץ קבעה שמעמדה של ירושלים יהיה "קורפוס ספרטוס", אזור בין-לאומי מיוחד ונפרד מהמדינה היהודית ומהמדינה הערבית, ניטרלי ומפורז בפיקוח האו"ם. חברי ועדת אונסקו"פ, הוועדה

²³ שם, 25-26.

²⁴ שם, 26-27.

²⁵ טריגוזה לי (1896-1968) היה פוליטיקאי נורווגי ומזכ"ל האו"ם משנת 1946 עד להתפטרותו בשנת 1952.

המיוחדת של האו"ם לענייני ארץ-ישראל, שעיצבו את תוכנית החלוקה, נימקו את הצעתם לנהוג באופן זה בעיר. לדבריהם, "נסיון העבר" בן מאות השנים "תחת שלטון העות'מנים והבריטים הוכיח... כי שלטון ניטרלי, שאינו מעורב בפוליטיקה המקומית, מיטיב להבטיח את השלום בין הדתות, שהוא תנאי לשלום בין המדינה היהודית לערבית".

אם ניתן לערער על הטיעון בדבר חיוניות השלטון הניטרלי בירושלים רבתי, קשה שלא להסכים עם הקביעה שבאה אחריו, ולפיה "השלום בין הדתות" בירושלים "הוא תנאי לשלום" בין שתי המדינות. יתרה מזאת, ההתרעה שהוסיפו חברי הוועדה נראית היום מובנת מאליה: "להפרות סדר בעיר הקדושה... עלולות להיות השלכות הרבה מעבר לגבולותיה של פלשתינה"²⁶. שטחו של הקורפוס ספרטוס השתרע על פני 187 קמ"ר, פחות מאחוז משטח המנדט, ועתידו היה אמור להיקבע - זאת לא ציינה וייס - במשאל-עם בחלוקה עשור. אולם דבר זה לא קרה מעולם בשל הלהט והקצב של האירועים במזרח התיכון. להרחצות לא נקבע מעמד מיוחד בהחלטת החלוקה, אך מובלעת שכן נקבעה בה הייתה יפו - מובלעת ערבית המוקפת במדינה יהודית ובנמל ים.

תוצאות מלחמת העצמאות בזירת ירושלים והסכם שביתת הנשק בין ישראל לירדן יצרו בירושלים מציאות שונה מזו שנקבעה בהחלטת החלוקה. זו הייתה מציאות כפולה, מורכבת וטעונה בסתירות וניגודים, שבה נוצרה מובלעת הר-הצופים ושמים היווצרותה הייתה נתונה למאבק בלתי פוסק בין מרכיביה ושותפיה.

וייס עמדה על ההבחנה שנוצרה בין החלטת האו"ם, שהדגישה את התוקף הבין-לאומי דה יורה של מעמד ירושלים, לבין הסטטוס קוו שהתקבע לאחר המלחמה עד 1967. עיקרו של הסטטוס קוו היה הכרה בין-לאומית בחלוקת העיר דה פקטו בין החלק המערבי שבשליטת ישראל לחלק המזרחי שבשליטת ירדן. הכרה דה פקטו זו הייתה בשליטה, לא בריבונות. מבחינה משפטית נחשבה ירושלים בעיני אומות העולם לקורפוס ספרטוס, אך מבחינה מעשית הן הכירו במה שראו עיניהן, כי העיר מחולקת.

26 וייס, 1, 14.

מובלעת ה־הצופים בצפון מזרח ירושלים חרחה מחלוקת העיר דה פקטו ונותרה מובלעת ישראלית בלב השטח הירדני. זאת כתוצאה מנסיבות צבאיות, שגם בהן מילאה יד המקרה תפקיד, לצד חוסר יכולתם של כוחות היישוב ושל צה"ל להשתלט על ה־הצופים ולחברו למערב העיר. פלישת הלגיון הירדני למזרח העיר וחתימתו של המלך עבדאללה ליצור רצף בין ירושלים לבין רמאללה מנעה מישראל להשתלט על שטחים בחלקה המזרחי של העיר.²⁷ בסופו של דבר, עוגנה המובלעת בהסכם הפירוז בין ישראל לירדן תחת פיקוח האו"ם בראשית יולי 1948. חטאו הקדמון של הסכם זה היה בהיעדרה של מפה מוסכמת המצורפת אליו, המשרטטת במדויק את אופן חלוקת השטח בין ישראל לירדן. דבר זה הפך את העימות בין ישראל לירדן, לאו"ם ולאחרים, בעיקר בריטניה, למר וסבוך, וברוב המקרים, בעיקר עם ירדן, גם לחסר תוחלת.

מאבקה של ישראל להחלת ריבונותה בה־הצופים ולהחזרת הפעילות במוסדותיה שם הפך לבלתי פתיר ולבלתי אפשרי. זאת בשל היעדר מפה מוסכמת ובגלל סירובה של ירדן לממש במלואו את סעיף 8 בהסכם שביתת הנשק, שעליו חתמה עם ישראל בתחילת אפריל 1949. כל זאת עד שבאה מלחמת ששת הימים ושינתה בהדרגה מציאות זו, אם־כי לא לחלוטין.²⁸ לא בנקל, בוודאי לא ברצון, נעזבו המוסדות, כפי שמתארת וייס. בין ראשיה של האוניברסיטה העברית לבין חברי הסגל התגלעו חילוקי דעות נוקבים, ובכירה, שבראשם מרטין בובה, לא ראו עצמם ריבון והציעו להיעזר בזרים, בראשי העדות הדתיות בעיר, כדי שיפעלו לבינאומה. רוב גדול מבין חברי הסגל התנגד לכך ורצה, אם בכלל, לפנות לאו"ם בדרישה "להחיש את ההחלטה על הקמת המדינה". הפשרה שעליה הוחלט הייתה תלושה ממצאות זמנה, אולי גם ממצאות זמננו: "בקשה תכופה לאחוז באמצעים נמרצים כדי לשים מיד קץ לשפיכות הדמים בארץ הקודש". מנהל בית החולים הדסה חיים יסקי, לעומת זאת, היה נחרץ בעמדתו.

27 להרחבה ראו למשל: ספרו של רונן יצחק, **שותפות ועינות: עבדאללה, הלגיון הערבי ומלחמת 1948** (ירושלים: מאגנס, 2006); ויומנו של מפקד גזרת ירושלים בלגיון הערבי, **זכרונות עבדאללה אל-תל** [מערבית: יהושע חלמיש] (תל אביב: מערכות, 1964).

28 בסעיף 8 נקבע כי ממשלות ישראל וירדן ימנו ועדה מיוחדת המורכבת משני נציגים של כל צד. הוועדה תקבע תוכנית והסדרים שיבטיחו בין היתר את "חידוש עבודתם הסדירה של המוסדות התרבותיים וההומניטריים שעל ה־הצופים וגישה חופשית אליהם".

"אין להפקיר את הר־הצופים", לא היסס לנזוף במבקשים לעשות זאת. "יש לשמור עליו לא רק מבחינה אידיאולוגית אלא גם מבחינת ביטחונה של ירושלים היהודית", כך ציווה דברים שהפכו לצוואתו.²⁹ יסקי עצמו, למרבה הטרגדיה, היה מבין נופלי "שיירת הע"ח" שעשתה דרכה אל הר־ הצופים ב־13 באפריל 1948.³⁰

המצב הביטחוני המחמיר והפיכתו של קמפוס האוניברסיטה "בסיס לפעולות צבאיות" הביאו לכך שהאוניברסיטה שבתה ממלאכתה. גל האלימות שפרץ בעקבות החלטת החלוקה וחוסר היכולת לערוב לביטחון החולים הקשו גם על המשך תפקודו של בית החולים הדסה, והחלו להישמע יוזמות להקמת מוסדות רפואה חלופיים. על רקע זה התכנסה פגישה בין נציגי הסוכנות היהודית לנציגי האוניברסיטה ובית החולים ערב הכרזת העצמאות, ובה הם דנו בעתידם בהתייחס לשלוש חלופות. האחת, שביטחון שני המוסדות יופקד בידי כוחות הביטחון של היישוב ושל המדינה העומדת לקום; השנייה, שביטחון בית החולים יופקד בידי הצלב האדום וביטחון האוניברסיטה בידי כוחות המגן; והשלישית, ששני המוסדות יימסרו לידי הצלב האדום. נבחרה החלופה הראשונה, אך לא היה בכך כדי להבטיח את עבודת המוסדות, גם כאשר בן־גוריון אמר להם שאין כל כוונה לנטוש את ההר. ראשי שני המוסדות הבינו, כי אמירה זו של בן־גוריון לא נבעה ממחויבותו כלפיהם אלא מאינטרס אסטרטגי. הם הסיקו, כך טענה וייס, שהם מופקרים לגורלם ושעליהם לקבל החלטות בעצמם.³¹

הפער בין ראשי האוניברסיטה לבין ראשי המדינה נותר בעינו גם לאחר מכן. ראשי האוניברסיטה רצו להעביר את נכסיה למוסדות החלופיים שהוקמו במערב העיר, ואילו ממשלת ישראל רצתה להותירם על הר־ הצופים כדי לא להחליש את תביעתה של ישראל על ריבונותה במקום. פער זה הביא לא פעם את ראשי האוניברסיטה לפנות לעזרת ארגונים בין־

²⁹ וייס, 18–22.

³⁰ מספר הנופלים בשיירת הדסה אינו ידוע בוודאות, אך היא נקראת גם "שיירת הע"ח". מספר זה, 78, מונצח גם ברחוב הע"ח שבירושלים, היוצא מרחוב הנביאים. בין הנופלים בשיירה היו בכירים מבית החולים הדסה ומהאוניברסיטה העברית וכן סטודנטים, ובהם ארוסה של ביתו הצעירה של בן־גוריון.

³¹ שם, 31.

לאומיים כדי שישכנעו את הירדנים לאפשר את הוצאותם של אוצרות מדע מהר הצופים.³² אולם מעת לעת התגלה פער בתוך הממשלה, ובין אנשי הצבא לאנשי משרד החוץ. שר החוץ שרת, למשל, לא הסכים עם דעת אנשי הצבא כי הורדת הספרים מההר תחליש את תביעתה המדינית של ישראל על המקום. "תביעתנו הפוליטית כלפי הר־הצופים" אינה "מבוססת כל עיקר על קיום ספרים",³³ כך טען, אך דעתו זו לא נתקבלה. חילוקי דעות מעין אלה נמשכו בנושאים אחרים עד סמוך לפרוץ מלחמת ששת הימים.

בשל העובדה שבית החולים הדסה היה מנוע מלקבל חולים פרט לפצועי המלחמה, החל תהליך המעבר שלו אל מערב העיר בהתאם לתוכנית שִׁיסקי הספיק להכין. כשראו זאת ראשי האוניברסיטה, הם הבינו כי עליהם להעתיק גם את מקום הלימודים למערב העיר. על אף שלכל מוסד נשמרה האוטונומיה שלו, או אם נרצה - הריבונות על החלטותיו, היה ברור שהאוניברסיטה תנהג כמו בית החולים ושגורלם של שני המוסדות כרוך זה בזה. אפילו מאגנס, ציינה וייס, לא תלה עוד תקוות ביכולתם של מוסדות בין־לאומיים להגן על המוסד האקדמי שבראשו עמד ושלו ייחסו שליחות גדולה, חוצת גבולות וחובקת עולם.³⁴ היה עליהם לעזוב את ההר מבלי לדעת מתי יוכלו לשוב אליו.³⁵

מלחמת העצמאות של המדינה הותירה את האוניברסיטה העברית על מוסדותיה ואת בית החולים הדסה "כמו אחרי פגרום".³⁶ מבני המוסדות ניזוקו, חורי ירי והרס נפערו בקירותיהם, שמשותיהם נופצו, הרס וביזה

³² וייס, 98–101. בין נכסי המדע והרוח נמנו הקונקורדנציה של השירה הערבית הקדומה; העשבייה שהוקמה ב־1930, ובה האוסף החשוב בעולם של צמחי המזרח הקרוב, ושחוקריה השוו את אובדנה לאובדן "כתב יד שאין לו תחליף"; וכן האוסף הזואולוגי שטופח במשך שני עשורים (1927–1948) וכלל את כל חיות ארץ ישראל, ואוסף צמחי התנ"ך שעורר עניין בקרב ציבורים רחבים מחוץ לישראל.

³³ שם, 206.

³⁴ כפי שכתב מנכ"ל האוניברסיטה סנטור, ציפיית ראשי האוניברסיטה הייתה "לשוב ולעלות להר־הצופים כדי להמשיך במחקר ובהוראה לרווחתה של מדינת ישראל, העם היהודי של ארץ זו והאנושות" (וייס, 57).

³⁵ היו שכינו את הירידה מההר ואת המעבר לשכונותיה של ירושלים ובעיקר לגבעת רם "האוניברסיטה בגלות" (פז, 73). פז חילק את תשע עשרה השנים לתקופות משנה, שהראשונה שבהן נמשכה מ־1948 עד 1952, ובה רחשו בערבוביה אמונה ותקווה לחזרת המוסדות לפעילותם על ההר לצד אכזבה וייאוש.

³⁶ וייס, 69.

פשו בהם בהיותם נטושים, ואוצרותיהם השונים היו נתונים למאכל מזיקים. "דינמיקה של השחתה" ירדה על המקום. "מהותם המקורית" של האוניברסיטה, של בית הספרים הלאומי על חצי מיליון כותריו ושל בית החולים "החלה משתכחת".³⁷ אפילו על חיות הגן שעל הר־הצופים לא ריחמו הירדנים, והוא עקר ממקומו לשכונת רוממה בסתיו 1950. בעלי החיים במקום סבלו מצליפות, התקיימו על שיירי מזון ממסעדות בית החולים והאוניברסיטה או מכלבים וחתולים שעובדי הגן צדו להם. עופות ובעלי חיים אחרים בגן חלפו מן העולם מחוסר מזון ומפגיעות כדורים. רק הקשוחים והנדירים שרדו על ההר: שני דובים סוריים, מקור גאווה לגן החיות, זן נדיר שכמעט כולו נכחד מן העולם והובא לירושלים מלונדון בשלהי 1947. הם עמדו בסבל בגבורה, לא ליקקו דבש, ושרדו גם כשהלגיון הירדני אסר על תושבי עיסאווייה להמשיך ולמכור פרדות וחמורים חולים כמזון לחיות הטרף שבגן החיות.³⁸

רק לאחר עשור נמצא הסדר שאפשר לישראל להוריד את אוספי הספרים ואת אוצרות המדע והרוח מהר־הצופים ולהביאם בשנים שלאחר מכן למקום מבטחים במשכנם החדש. המתיחות ששבה והתעוררה בשלהי 1957 בין ישראל לירדן על הנעשה במובלעת, הביאה את מזכ"ל האו"ם המרשלד להידרש לנושא באופן מיוחד בעת ביקורו באזור, מחשש שהמתיחות תביא להתלקחות. הוא מינה שליח אישי מיוחד מקולומביה הרחוקה, ד"ר פרנציסקו אורוטיה (Urrutia), ודווקא איש זה שמרחוק בא, ושדילג פעמים רבות בין ישראל לירדן, הוא שהצליח לאחר מאמצים רבים למצוא הסדר שאפשר לישראל לחלץ את נכסי התרבות והמדע מן ההר.³⁹

ה. האם מובלעת הר־הצופים "על המפה"?

ההסכם, שמכוחו קמה מובלעת הר־הצופים ושנחתם ב־7 ביולי 1948, גובש בחופזה במאמץ להגיע לתוצאה המקובלת על כל הצדדים לפני מועד פקיעתה של ההפוגה ביוני 1948. אולם בשל החיפזון – שלו אחראי האו"ם

³⁷ שם, 70.

³⁸ שם, 75, 87, 180.

³⁹ במשך חודש אחד דילג אוטוריה בין ישראל לירדן 24 פעמים, לפי וייס, 216, ו־28 פעמים לפי פז, 92.

- נזרע זרע פורענות מייד עם החתימה עליו. להסכם שהופקד באו"ם לא צורפה מפה מוסכמת, דבר תמוה המעורר תהיות, כיצד אירעה התרשלות זו ומי אחראי לה. וייס מצאה כי משקיף האו"ם שהדפיס את טיוטת ההסכם, עשה זאת במכוונת כתיבה במכונית בשל לחץ הזמן. "ומשנשאל על הפרטים כעבור שנתיים כלל לא זכר" שצורפה לו מפה.⁴⁰ כלום לא יכול היה ארגון האומות המאוחדות האחראי על השלום והיציבות בעולם להדק מפה מדויקת לנוסח הסכם על מובלעת קטנה שעליו הופקד? הרי הסכם זה היה חלק ממבחנו הגדול הראשון של הארגון, כפי שכתב בדיעבד מזכ"ל הארגון בזכרונותיו.

בתיקי האו"ם נמצא עותק לא חתום של מפה של הר־הצופים מ־8 ביולי 1948, יום לאחר חתימת ההסכם על כינון המובלעת, אך עותק זה לא היה מהודק להסכם. מי שהיה חתום על עותק זה היה משקיף האו"ם, שבחלון שנתיים לא זכר אם צירף מפה להסכם. ב־1948 ובשנתיים שלאחר מכן הניחו באו"ם שעותק זה נמצא בידי ישראל, ואף נטען שרס"ן שאול רמתי נופף בו באחד המפגשים.⁴¹ אולם בתחילת שנות החמישים הניחו באו"ם כי בידי ישראל נמצא עותק חתום של המפה המקורית, ושהיא שומרת עליו כדי לחשוף אותו בשעת כושר. שעת כושר זו לא הגיע עד עתה או אולי חלפה, ועותק של מפת ההסכם מיום חתימתו לא נמצא עד היום.

בהיעדר מפה מוסכמת וחתומה התנהל האו"ם על פי מפה מ־21 ביולי 1948, שעליה סירבה ישראל לחתום בשל מחלוקת הקשורה בהר אחר, הר־ציון. רק נציגי האו"ם וירדן חתמו עליה, וישראל סירבה לקבל את הגבולות שהותוו בה, על כל המשתמע מכך. עם זאת, האו"ם בחר לסגל לעצמו את השימוש במפה זו, שעליה כאמור לא חתמה ישראל.⁴²

כלום היה נוהג כך אם ירדן הייתה מסרבת לחתום על מפה זו? נסיונותיו להפיס את דעת הירדנים בעיתות המחלוקת שהיו במשך השנים במובלעת

40 וייס, 175.

41 סא"ל שאול רמתי (1924–2015), יליד ורשה, בוגר אוקספורד וקצין בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. הוא היה ראש משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק עם ירדן ובתפקידו האחרון דובר צה"ל. לימים שגריר ישראל בברזיל ובפן.

42 וייס, 178–179.

הקטנה, מותירים מעט מקום לספק שהיה מאמץ מפה ללא חתימת ירדן. העדויות שהביאה וייס על סלידתם של משקיפי האו"ם מישראל מלמדות על כך. הם ראו בישראל, לא רק בגזרה זו, את הצד התוקפן והשוגה, במקום להתמקד בתפקידם ולהשיב על השאלה מי הוא הצד שמפר את ההסכמים על השטחים המפורזים, ומי מעלה טענה מוצדקת במקום שההסכם אינו מבהיר זאת.

"משקיפי או"ם היו מגיעים לאזור נייטרליים" נטען במחקר שוייס ציטטה ממנו, "ובאופן כללי באהדה לישראל", אך "מפגשיהם הבלתי נעימים עם קציני צה"ל נטו להפוך אותם למתנגדים לישראל ובמיוחד כשהם נחשפו בו זמנית לסבלם של הפליטים". קארל פון הורן, שעמד בראש אונטס"ו (United Nations Truce Supervision Organization) במשך שנתיים, היה חריף ובוטה ביחסו לישראל: "לעיתים רחוקות" טען, "התחילו חברי ארגון כלשהו... ברצון טוב כל כך ביחס למדינה שהוקמה במחיר [כבד] כזה [של] סבל", אך למרות זאת, "בימי חיי לא נתקלתי באומה בעלת כישרון כה מובהק להפוך רצון טוב להתפכחות ולעיתים קרובות אפילו לגועל".⁴³

העובדה שדעת ישראל על משקיפי האו"ם לא הייתה שונה במהותה, אינה משנה מיחסם של אנשי האו"ם כלפיה. אלה לא היססו לנהוג בישראל בחוסר יושר גם בנושאים הקשורים במובלעת, ובכך לא חרגו מיחסם של אנשי האו"ם לישראל בשטחים המפורזים בשאר גבולותיה. יחסם של משקיפי האו"ם כלפי ישראל דמה ליחסם כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי, שממנו נראה כי פטרו לא פעם את הצד הערבי. "מדי פעם בפעם, הרוח של פלשתינה מופיעה כדי להכות בנו כאן... איש מאתנו, אני חושש, לא יהיה אי פעם חופשי לגמרי מפלשתינה", כתב רלף באנץ' לאחד מעמיתיו.⁴⁴

חסרונה של מפה מוסכמת המציינת בבירור ובמדויק את חלוקת שטחה של המובלעת - מחדל שלא ישראל אשמה בו - יצר את המחלוקת העיקרית באשר לשטח שהוקצה לשליטת ישראל במובלעת ושעליו

⁴³ שם, 206.

⁴⁴ ראלף באנץ' (Bunch, 1904-1971), דיפלומט ומדינאי אמריקני, ניהל את המו"מ לשביתת נשק בין ישראל למדינות ערב בסוף מלחמת העצמאות. הוא היה חתן פרס לנوبל לשלום (1950), תת־מזכ"ל האו"ם משנות החמישים ויועצו הראשי של מזכ"ל הארגון או ת'אנט.

היא ניסתה להחיל את ריבונותה. הדבר בלט עד מהרה במיוחד ביחס לבית הקברות הבריטי לחללי מלחמת העולם הראשונה וביחס לכפר עיסאווייה.⁴⁵ גם טיוטת הסכם הפירוז הייתה נתונה למחלוקת ולפרשנות ולא פתרה את השאלה למי ניתנה הסמכות בשטח בית הקברות, שנחשב בעיני הוועדה האימפריאלית הבריטית לקברי מלחמה ל"היסטורי ביותר בעולם". עד מהרה הבינו הבריטים כי המעמד ששיו לבית הקברות ו"מיקומו הפסטורלי" מול הר־הבית לא חילצו אותו מהצרה שהוא "עמד בסתירה מתמדת לקשיים הפוליטיים שליוו את אחזקתו".⁴⁶ רצונם של הבריטים לטפח את בית הקברות, לחלוק כבוד למתיהם ולאפשר לבני המשפחות לפקוד את קברי יקיריהם, הוא שהניעם להוכיח כי בית הקברות נמצא בשטח ההפקר שחצץ בין השטח הישראלי לירדני במובלעת - דבר שישראל שללה בתוקף.

ניתוח מילולי של נוסח ההסכם, שאותו נדרשו הבריטים לבצע בשל המחלוקת עם ישראל, הביאם להתנצל בפני ישראל ולהודות, כי טענתה שבית הקברות נמצא בשטחה, נכונה היא. עם זאת, הבריטים לא הרפו ממאמציהם לאתר מפה שאולי תוכיח אחרת. כשמצאו אותה לבסוף, הם ראו שחלוקת השטח בין ישראל לירדן לא סומנה באופן ברור. הקונסוליה הבריטית בירושלים טענה כי שליטת ישראל הוגבלה לאוניברסיטה ולבית החולים, וכניסתה לשטחים שמחוץ להם הייתה נתונה לפיקוח האו"ם.⁴⁷

ישראל לא ויתרה, ובמשך השנים שללה עמדה בריטית זו. היא התנתה את סירובה להתיר להם ולבני משפחות חלליהם גישה לבית הקברות במתן גישה חופשית למוסדותיה בהתאם לסעיף 8 בהסכם שביתת הנשק, שעליו חתמה עם ירדן ושאותו ירדן מיאנה לקיים.⁴⁸ כאשר ניסו הבריטים לבקר בהר ללא אישורה של ישראל ועלו אליו במכונית "רולס רויס" מפוארת עם דגל ה"יוניון ג'ק" הגדול ביותר שנמצא ברשותם, עצרו אותם שומרים

⁴⁵ מעניין לציין כי במפת גוגל ידעו לשייך את הכפר לחלק הישראלי של המובלעת.

⁴⁶ וייס, 107-108.

⁴⁷ שם, 108.

⁴⁸ נוסח הסכם שביתת הנשק הישראלי-ירדני במלואו נמצא באתר משרד החוץ: <https://www.gov.il/en/pages/israel-jordan-armistice-agreement>. אוחד בתאריך 29 באוקטובר 2025.

ישראלים שניצבו במחסום לפני בית הקברות. אף שהשומרים במחסום לא ידעו כלל אנגלית היה ברור לבריטים שכניסתם לא תותר.

המסר שיצא מירושלים במשך תשע עשרה שנות קיומה של המובלעת ושאותו תיארה וייס בספרה היה, שאם ישראל אינה יכולה לנהוג במוסדותיה שעל ההר כרצונה, היא תמנע זאת מאחרים. ואם לאלה חשובים נכסיהם שעל ההר, יואילו להפעיל את קשריהם והשפעתם באו"ם ובירדן. בית הקברות לחללי הבריטים וחבר העמים, ובהם יהודים, היה חשוב מאוד לבריטים, והם השקיעו מאמץ רב בניסיון לשומרו ולטפחו. "השמירה על הנוף הנשקף מבית הקברות שבהר־הצופים הייתה אחת ממשימותיו העיקריות של הממונה על המחוז מטעם הועדה האימפריאלית לקברי מלחמה. אמנם הוא לא זיהה איום מיידי לנוף הנשקף מבית הקברות אך חשש כי הקירבה לאוניברסיטה ועורק התחבורה הסמוך עלולים לחסום את הנוף בעתיד".⁴⁹ הדבר לא קרה עד ימינו אלה, אך האם ימחו הבריטים במקרה שייבנו מגדלי מגורים שיחסמו את הנוף הנשקף מבית הקברות?

לא רק הבריטים מחו על העובדה שישראל מנעה מהם לטפח את בית הקברות, גם האוסטרלים שחייליהם נטמנו בהר־הצופים, נהגו כך. את עיקר מרצם הפנו אל ישראל, ואליה באו בתביעות מבלי שטרחו כלל לנסות ולהיענות לבקשותיה הלגיטימיות. השגריר האוסטרלי בישראל ביקר את יחסה של ישראל לבית הקברות בתום שנת כהונתו הראשונה. "אנו מרגישים", אמר למנכ"ל משרד החוץ הישראלי, "שיש בישראל מעט מאוד הוקרה וכבוד למקומות קדושים אלה, אם בכלל", והדבר נובע ללא ספק "אך ורק בשל... הרגש האנטי־בריטי הקיים" בישראל "והשנאה שלא דעכה... לחיילים בריטים, חיים או מתים". לארצו כתב ברגש עז יותר: "הישראלים מרוויחים מכל הזנחה ניכרת לעין של אינטרסים בריטיים בארץ זו - ואף נהנים מכך".⁵⁰ השגריר הבריטי בעמאן סבר כמוהו, כי זהו "סקנדל שאין לנו גישה למתינו", אך נראה, כי בעודו יושב בעמאן לא העלה כלל בדעתו לדבר על ליבם של הירדנים שיענו לבקשותיה של ישראל

49 וייס, 117.

50 שם, 124.

או שיישמו את סעיף 8 בהסכם שביתת הנשק. אם היה טורח לנסות זאת אולי היה זוכה למנוע מארצו את "הסקנדל".⁵¹

דווקא ראש ממשלת בריטניה אנטוני אידן גילה הבנה לעמדת ישראל. הוא אמר לשגריר האוסטרלי בלונדון, כי על אף שמשרד החוץ הישראלי מגלה כוונות טובות, ממשלת ישראל אינה נכונה לוותר על שטח המספק לה יתרונות צבאיים "בשטח בעל חשיבות גדולה לבטחון הלאומי" כהר־הצופים.⁵² סביר להניח שאידן גילה עמדה מתחשבת זו כלפי ישראל בשל העובדה שבאותה עת, אמצע שנות החמישים של המאה הקודמת, הוא פעל במרץ לקדם את "תוכנית אלפא". תוכנית שבה שאפה בריטניה להגיע להסדר בין ישראל לשכניה בתמורה לויתור ישראלי על הנגב ובנושאים אחרים. נראה כי אידן לא רצה להכביד על סיכויי תוכניתו בהצפת סוגיית הר־הצופים מול ישראל, שהתנגדה בתוקף ל"תוכנית אלפא".

היחסים המתוחים בין ישראל לבריטניה על רקע זה, לצד החשש בישראל, כי במקרה של עימות בינה לבין ירדן תתקוף בריטניה את ישראל, הביאו את ישראל להציב בפני בריטניה עובדות ברורות גם בהר־הצופים. ישראל הבהירה לבריטים כי לא תשיב עוד לפניותיהם בנושא בית הקברות המגיעות דרך האו"ם. עמדת ישראל גרסה כי לפי הסכם הפירוז היא הריבון בהר־הצופים, ולכן כל כניסה של גורמים בריטיים תחייב את אישורה. כך, כותבת וייס, בחרה ישראל "להנכיח את ריבונותה דה פקטו במקום שבו לא נהנתה מהכרה דה יורה".⁵³

עד לפרוץ מלחמת ששת הימים נותר בית הקברות הזה במידה רבה "פרונקל בתוך פרונקל", כפי שכינה ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול את מובלעת הר־הצופים ואת האתר הבריטי שנתיים לפני פרוץ המלחמה.⁵⁴ נראה שגם בימינו מסרבת "ועדת בתי הקברות הצבאיים של חבר העמים" הבריטי להכיר בכך שבית הקברות נמצא בתחומי מדינת ישראל ובריבונותה. "בית העלמין הצבאי של ירושלים" נמצא לטענתה

⁵¹ שם, 149. הוא טען זאת ביוני 1953.

⁵² שם, 148.

⁵³ שם, 174.

⁵⁴ שם, 258.

"בישראל ובפלסטין (כולל עזה)", ואפילו את שמו של הר־הצופים לא הזכירה.⁵⁵

ו. למי שייך הכפר עיסאווייה?

ימים ספורים לאחר החתימה על הסכם הפירוז ב־7 ביולי 1948 ביקש נציג האו"ם מדוד שאלתיאל, המפקד הצבאי של ירושלים, לאפשר לתושבי עיסאווייה הנטוש לשוב לכפרם. בקשה זו, היה צריך לדעת נציג האו"ם, חרגה מהסכם הפירוז שהאו"ם היה שותף לו, שכן סעיפו הרביעי הגביל את מספר השוהים במובלעת רק למי שחיוניים להפעלתו: 85 שוטרים ו־33 אזרחים מהצד הישראלי; ארבעה שוטרים ירדנים ו"האוכלוסיה הנוכחת בעיסאווייה".⁵⁶ אולם בעת חתימת הסכם הפירוז לא נכחה אוכלוסייה בעיסאווייה. למרות זאת שאלתיאל נועץ במנהלה האדמיניסטרטיבי של האוניברסיטה דוד ורנר סנטור, וזה אמר כי יחסי האוניברסיטה עם תושבי הכפר טובים, ומוטב להתיר את כניסתם של המוכרים מתושביו. לנגד עיני ישראל עמדה מטרה ראויה, חזרת האוניברסיטה לחיי שגרה, לכן היא התירה את כניסתם של 150 מתושבי הכפר "בכפוף לבחינה ואישור". אלא שעד מהרה התחוויר כי "ההבחנה בין התושבים המקוריים לזרים היטשטשה", וגמולה של ישראל יצא בהפסדה. עיסאווייה הפך "שורץ ערבים, רבים מהם משוטטים חופשי כשהם חמושים", קבע מושל ירושלים דב יוסף.⁵⁷ משקיפי האו"ם טענו כי מרבית תושבי הכפר היו נשים וילדים, והם לא זיהו כלל חמושים. ישראל טענה כי בכפר מצויים שמונה מאות איש, אך האו"ם טען כי מספרם ארבע מאות. על אף שגם מספר זה היה גבוה בהרבה מהמספר שלו הסכימה ישראל, לא התקשו אנשי האו"ם לנקוב בו.

⁵⁵ באתר האינטרנט של הוועדה בית הקברות נקרא "Jerusalem War Cemetery", ללא אזכור הר־ הצופים. המדינה שבה הוא נמצא נקראת: "Israel and Palestine (including Gaza)".
[https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-](https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/71401/jerusalem-war-cemetery)
[details/71401/jerusalem-war-cemetery](https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/71401/jerusalem-war-cemetery) אוחזר בתאריך 29 באוקטובר 2025.

⁵⁶ וייס, 178–179.

⁵⁷ דב יוסף, (1899–1980) היה מושל ירושלים במלחמת העצמאות, שר האספקה בממשלה הראשונה ושר עד 1955. פרש מהכנסת בסוף 1959.

כך, הסכם נוסף שנחתם ושב גילתה ישראל רצון טוב, הופר מבלי שהאו"ם ניסה למנוע זאת. אולי משקיפי האו"ם קיבלו כפשוטם את שאמרו להם תושבי הכפר, שרבים מהם עבדו עד פרוץ המלחמה בבית החולים הדסה, באוניברסיטה העברית ובבית הקברות הבריטי. לדבריהם, עם פרוץ הקרבות ייעצו להם היהודים לעזוב את הכפר כדי לשמור על ביטחונם, ולכן בשלהי מאי 1948 עזבו 950 מתושביו את המקום. ישראל לא כבשה את הכפר אלא סיירה מחוצה לו ושלטה בו מרחוק מבלי להיכנס אליו, ולכן הוא לא שייך לה, טענו תושבי הכפר.⁵⁸

גם הסכמתה של ישראל להתיר חזרה של 150 משפחות הפכה לסלע מחלוקת, מכיוון שמייד החל ויכוח על משמעות הדברים, כאילו לא היו ברורים דיים. האם הוסכם על 150 משפחות או על 150 גברים שיוורשו לשוב על נשותיהם וטפם, כפי שטען מוכתר הכפר? גם במקרה זה נטו אנשי האו"ם לעמדת המוכתר, דבר שהעלה את חמת ישראל. נציגה בוועדת שביתת הנשק עם ירדן הציע ב־1950 לכבוש את הכפר כדי שישמש לצורכי מיקוח בתמורה ליישום סעיף 8 של הסכם שביתת הנשק, אך עצתו לא התקבלה, כי פני ישראל לא היו להסלמה.⁵⁹

נטייתם השלילית של אנשי האו"ם כלפי ישראל באשר למובלעת, שלא הייתה שונה מיחסם כלפיה בשאר האזורים המפורזים, באה לידי ביטוי בכך, שהסתירו מפניה מפה שבעזרתה חשבה ישראל לבסס את שליטתה בכפר. אנשי האו"ם טענו כי המפה אינה ברשותם, ומשהראה אותה אחד מאנשיהם לנציג ישראל, סורבה בקשתו של הישראלי לצלמה. ישראל השכילה לשים את ידה על המפה בשנת 1953, בדרך שלא נודעה גם לווייס, אך הדבר לא הביא שקט.⁶⁰

התקריות והעימותים בין ישראל לתושבי הכפר נמשכו במשך השנים עד לפרוץ מלחמת ששת הימים. כשהחריפו, הם עוררו ביקורת במשרד החוץ הישראלי ואף הביאו את מנהל מחלקת שביתת הנשק במשרד, מרדכי קדרון, לאזור אומץ ולכתוב לראש הממשלה אשכול, כי "בעולם מצטיירת

⁵⁸ וייס, 183.

⁵⁹ שם, 185.

⁶⁰ שם, 196-197.

תמונה של ישראל המתאכזרת לכפריים אומללים שרצונם היחידי הוא להרוויח את לחמם הדל בשקט. טיעוננו, כתב לראש הממשלה, "אינם מועילים: הם מתקבלים כהצטדקות נטולת בסיס משפטי ואנושי כאחד. נשאלת השאלה אם מדיניות זו משרתת עניננו כל עיקר", שאל והשיב, "לדעתי היא אינה משתלמת כי היא גורמת לנו צרות מיותרות, מכתימה את שמנו בעולם ופוגעת ע"י כך במעמדנו בהר הצופים".⁶¹

התקריות בין ישראל לבין תושבי הכפר לא פסקו ועניינן היה בחלוקת אדמה לא גדולות. בתחילת 1966 ניסו תושבי הכפר לחרוש חלקה ונעצרו בירי אזהרה של צה"ל. גם בפעם זו עמדה במוקד המחלוקת שאלת הריבונות: האם נדרש רק לעדכן את ישראל כדעת האו"ם, או שיש צורך לקבל את אישורה על כך? ראש צוות משקיפי האו"ם במקום ראה בירי של צה"ל "פעולה חד צדדית" המהווה לא פחות מאשר "איום חמור על השלום והרוגע לא רק בשטחו של הר־הצופים אלא בשטחה של ירושלים".⁶² ישראל התנתה את הסכמתה לעיבוד החלקה בהחלפת שני מקררים על ההר, דרישה שלה המתינה כבר שנה. כאלה היו הסוגיות שעמדו מעת לעת בלב המחלוקת על הריבונות במקום כה־הצופים. לא חלף זמן ותושבי הכפר מצאו חלקת מריבה אחרת. אחד התושבים ביקש לעבד חלקה שלא עיבד מאז 1953. האו"ם עדכן את ישראל, וישראל התנגדה בנימוק שהדבר מפר את הסטטוס קוו של "עיבוד ואי עיבוד". הדברים הגיעו עד לפתחו של ראש מטה משקיפי האו"ם, אוד בול, והוא לא מצא הצדקה "להתעקשות הישראלית".⁶³ בול שלח מכתב זועף לקדרון ובו תמה, כיצד חלקה בת 12 דונם יכולה לסכן את ביטחון ישראל. נראה כי השאלה אם תושבי הכפר מפירים את ההסכם לא עמדה לנגד עיניו. נסיונות ישראל להשיג תמורות עבור הסכמתה לעיבוד 12 הדונמים, או עמדתה שעיבודם יהא השינוי האחרון בסטטוס קוו, נדחו על ידי האו"ם, שנטל לעצמו חירות לאשר את עיבודם למרות התנגדות ישראל. "הפער בין ממדיה המזעריים של החלקה

⁶¹ שם, 259. מרדכי קדרון (1915–1997) היה מנהל מחלקת שביתת הנשק, שגריר בתאילנד, במוסדות האו"ם ב'נווה ובשוודיה. שימש שנים רבות יועץ מדיני לשרי החוץ (1971–1977).

⁶² וייס, 261.

⁶³ שם, 264–267. אוד בול (1907–1991) היה גנרל בחיל האוויר הנורווגי וראש מטה אונטס"ו (1963–1970).

לגודל הסכסוך העמיק מחודש לחודש", תיארה וייס נכון את המציאות המידרדרת על ההר כששנת 1967 עמדה בפתח.

בתחילת 1967 נוכחו אנשי האו"ם שהיו מגיעים לכפר, כי תושביו משטים גם בהם. תושבי עיסאווייה החלו לעבד חלקות נוספות מבלי לעדכן כלל את אנשי האו"ם. עתה נאלצו משקיפי האו"ם להודות כי תושבי עיסאווייה "מצליחים ש'לא להבין' אף את ההנחיות הפשוטות ביותר", שהם עצמם הנחו אותם. עם זאת נראה, כך מצאה וייס, שנטיית ליבם של אנשי האו"ם נותרה לצד תושבי הכפר. הם ראו בתושבים את מי שמעבדים את אדמתם, ואילו בישראל ראו את מי שמבקשת - בדרישתה לאשר כל עיבוד - לממש "זכויות ריבונות" על כל שטח המובלעת. לאנשי האו"ם לא היה כל רצון לסייע לישראל בכך, והם גם לא טעו בתפיסתם את מטרתה של ישראל. באחד מדיוני תיאום המדיניות הישראלית שהתכנס במאי 1965 ביטא הרמטכ"ל יצחק רבין במדויק את עמדת ישראל ביחס לאחת המחלוקות הקשורות בהר-הצופים. אין זה "ויכוח שהאו"ם אומר מה" צריך לקרות ועל פיו יישק דבר. "הנקודה היא על מהות הריבונות על הר הצופים", קבע הרמטכ"ל.⁶⁴

אנשי האו"ם התנגדו לגילויי ריבונות של ישראל כל אימת שנודעו להם. עשר שנים נדרשו לישראל מיום הקמתה עד שהניפה לראשונה את דגלה במובלעת הר-הצופים במאי 1958, צעד שכונה על ידי אנשי האו"ם "מחפיר" וכזה המיועד לבסס ריבונות המסמלת את: "תחילת הסוף לאו"ם בהר-הצופים".⁶⁵ גילויי הריבונות של ישראל הביאו את האו"ם לנהל רישום של "מפגנים" ישראלים על הר-הצופים" בסדר כרונולוגי על בסיס תלונות ירדניות. המגמה הניכרת ברישומים הייתה של עלייה במספר התלונות, והיא כללה טענות על שישאל, שוד ושבר, מאירה מבנים על ההר, מדליקה מדורות או כתובת אש בצורת מגן דוד בעיקר בפסח וביום העצמאות.

הדברים הגיעו לידי כך, שערב פרוץ מלחמת ששת הימים, במאי 1967, עלה המתח לשיאו: ישראל האירה מגן דוד כל ימי הפסח והתעלמה מפניותיו הנשנות של האו"ם לחדול מכך. לקראת יום העצמאות, כששבה

64 שם, 258.

65 שם, 270.

ישראל והדליקה מגן דוד, פנה גנרל בול למשה ששון, האחראי בעת ההיא על שביתת הנשק במשרד החוץ הישראלי, ואמר לו כי זוהי פרובוקציה השוחקת את עצבי הירדנים, והיא עלולה להביא להסלמה נוספת על זו הצפויה בעקבות מצעד יום העצמאות שצה"ל עמד לערוך בגבעת-רם. הפעם לא הבליגה ישראל לפניית בנושא זה. ששון השיב, אם לא הרצה, לגנרל הנורווגי ביום שבו הכריז נאצר על סגירת מצרי ים סוף, כי מדובר "במסורת רציפה הקיימת למן הממלכה היהודית הראשונה בארץ הקודש תחת מלכי המקרא". על פי מסורת זו מדליקים משואות ממרום הר-הצופים לציונם של מועדים ואירועים, והמנהג חודש לטענתו עם הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית.⁶⁶ זה הוא נוהג קדמוני, ציין ששון, "יסמל מקודש של בית ישראל מימי קדם".

שבועיים לאחר מכן הגיע בשעטה רס"ן מור, סמג"ד 66, אל מחסום הר-הצופים, כשהוא מלווה את שר הביטחון דיין ואת אלופי צה"ל ויצמן ונרקיס. כך, באבחת חריקת בלמים, הושם קץ לתשע עשרה שנותיה של מובלעת הר-הצופים.

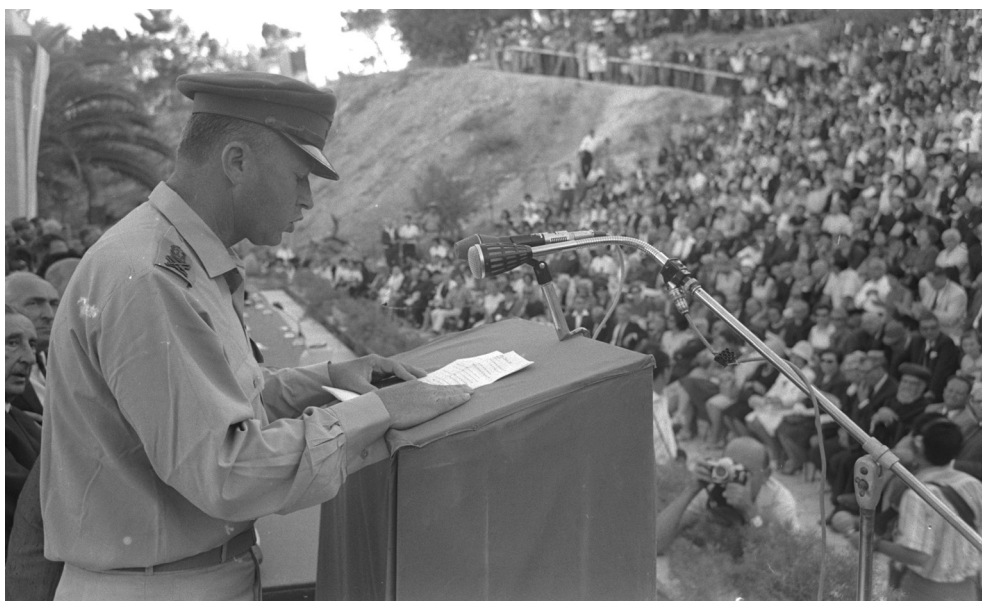
ז. סוף דבר: הר הצופים בידינו?

סמג"ד 66 לא הכריז ברשת הקשר הצה"לית עם הגעתו למחסום הר-הצופים: "הר-הצופים בידינו!". אומנם בחלוף השנים חוקקה ישראל את חוק ירושלים והכריזה על עצמה ריבון בעיר. מוסדותיה שעל הר-הצופים חזרו לפעילות מלאה ושוקקת, שכונות מגורים ומעונות סטודנטים נבנו על הרכס, וקו רכבת קלה נסלל אל פסגתו. אולם בעיני רוב מדינות העולם נותר מעמדה המשפטי של ירושלים, ובכלל זה מעמדה של מובלעת הר-הצופים והקשר בינה לבין מערב העיר, כשם שהיה. רובן המכריע של המדינות לא מיקמו בעיר את שגרירותיהן, גם לא בצידה המערבי.⁶⁷

66 שם, 271.

67 בשנת 1999 פעלה ממשלת ישראל לסגור את משרד אש"פ במלון "אוריינט האוס" במזרח ירושלים. בהתאם לכך הודיעה לשגרירים המכהנים בישראל כי עליהם להפסיק את פגישותיהם במקום, בנימוק שהדבר מנוגד להסכמי אוסלו ולמזכר ההבנות שהושג באחוזת וואי. הודעה זו הועברה לשגרירים אחרי שהשתתפו במפגש שכינס במקום השר לענייני ירושלים ברשות הפלסטינית פייסל אל חוסיני. בתגובה לכך כתב שגריר גרמניה בישראל בשם מדינות "האיחוד האירופי", כי האיחוד האירופי פועל בהתאם "לעמדתו הידועה ביחס למעמד המיוחד של ירושלים כקורפוס ספרטום...

גורלה של ירושלים - עתיד ריבונות ישראל בעיר ובמקומות המקודשים שבה - עדיין ממתניים להכרעה. סוגיות אלה שבו והציתו בעת האחרונה עימותים עקובים מדם בדבר השאלה למי תהיה הריבונות בעיר והיכן. ריבונות מלאה ומוכרת, ולא ריבונות בזעיר אנפין לסוגיה, כמו זו שתיארה פרופ' יפעת וייס בספרה המקיף על חלקת האדמה החשובה, שריבונותה הייתה מבוססת על הסכמים בין-לאומיים רעועים שטמנו בחובם את זרעי המחלוקות עליהם.

הרמטכ"ל יצחק רבין נואם באמפיתיאטרון בהר הצופים אחרי קבלת ד"ר כבוד של האוניברסיטה העברית בתום מלחמת ששת הימים, 28 ביוני 1967 (צילום: אילן ברונר; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית).

שלושה שבועות אחרי שרס"ן מור הוביל את שר הביטחון דיין, ראש אג"ם ויצמן ומפקד פיקוד המרכז נרקיס אל הר-הצופים, הגיע אל האמפיתיאטרון שבצידו המזרחי של קמפוס האוניברסיטה העברית הרמטכ"ל יצחק רבין

עמדה התואמת את הדין הבינ"ל".

אתר ממר"י: <https://www.memri.org/reports/changes-eus-positions-jerusalem-and-palestinian-state>

כדי לשאת מעל פסגת הר־הצופים את נאום הניצחון הצבאי הגדול של המדינה הצעירה. היה זה "מעמד הר־הצופים".⁶⁸

"ביראת כבוד עומד אני לפניכם, מורי הדור", פתח את נאומו המהדהד והמשיך: "כאן, במקום הקדום מלא ההוד הנשקף אל בירת הנצח שלנו, וצופה את פני במוותיהן של קדמוניות עמנו".⁶⁹ ממקום זה, כך סיים את נאומו, סיפר להם על "התעלותם של לוחמינו" שיצאו לקרב הגורלי מתוך "התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת", נכונים לכך אף "במחיר חייהם". זאת, למען "זכותו של עם ישראל לחיות את חייו במדינתו, בשלום ובשלווה, כעם חופשי ועצמאי", כריבון בארצו.

⁶⁸ בשל ההזנחה שפשטה במקום, יצאה האוניברסיטה בקריאה לציבור ולסטודנטים לבוא ולהכשירו כיאה לטקס היסטורי. המונים נענו לקריאה. "מעמד הר־הצופים", קרא רבין לאירוע, הד למעמד הר סיני (פז, 72).

⁶⁹ נאום רמטכ"ל צה"ל במלחמת ששת הימים, רב־אלוף יצחק רבין, 28 ביוני 1967. אתר א"צ, **יצחק רבין – נאום הצופים**.